

УДК: 82-31

DOI 10.33514/1694-7851-2022-4-69-72

Джумалиева К.У.

окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Джумалиева К.У.

преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Dzhumalievа K.U.

Lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

КЕЛЕЧЕКТЕ ӨСҮП КЕЛЕ ЖАТКАН МУУНГА КЫРГЫЗ ТИЛИН ТЕРЕНДЕТИП ҮЙРӨТҮҮ

УГЛУБЛЕННОЕ ИЗУЧЕНИЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ БУДУЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

IN-DEPTH STUDY OF THE KYRGYZ LANGUAGE FOR THE FUTURE GENERATION

Аннотация: Макалада кыргыз элинин маданиятынын жана идиологиясынын негизи болгон кыргыз тилин туруктуу жана туруктуу үйрөнүүнүн зарылдыгы негизделген. Өсүп келе жаткан кыргыздардын келечек муундары муундар ортосундагы байланышты сактоо жана кыргыз элинин мындан аркы тагдырын камсыз кылуу үчүн Кыргыз тилин сактап, өнүктүрүшү керек.

Негизги сөздөр: кыргыз тили, мамлекеттик тил, эне тил, маданият, муундар ортосундагы байланыш.

Аннотация: В статье обосновывается необходимость постоянного и настойчивого изучения кыргызского языка, который является основой культуры и идеологии кыргызского народа. Подрастающее и будущие поколения кыргызов должны сохранять и развивать кыргызский язык, чтобы сохранить связь между поколениями и обеспечить дальнейшую судьбу кыргызского народа.

Ключевые слова: кыргызский язык, государственный язык, родной язык, культура, связь между поколениями.

Annotation: The article substantiates the need for constant and persistent study of the Kyrgyz language, which is the basis of the culture and ideology of the Kyrgyz people. The younger and future generations of Kyrgyz should preserve and develop the Kyrgyz language in order to preserve the link between generations and ensure the future fate of the Kyrgyz people.

Keywords: Kyrgyz language, state language, native language, culture, communication between generations.

Кыргыз тили – кыргыз элинин улуттук тили, улуттук маданиятынын формасы, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили болуп саналат. Кыргыз тили теги боюнча түрк тилдеринин системасына кирип, алтай тили менен бирге чыгыш хун бутагынын кыргыз-кыпчак түбүн түзөт. Адабий тилдеги биринчи жана негизги шарты катары анын жазуу түрүндө берилишин эсептөө керек. Өзүнүн жазуу системасы бар элдерде гана жазма адабий тил өнүгүшү мүмкүн. Кыргыз эли өзүнүн кыйла кылымдык өнүгүү тарыхында ар кайсы

жазуу системаларынан пайдаланып келгенине карабастан, улуттук жазманы Октябрь Революциясынан кийин гана жетишкен.

Ата бабабыз бизге көөнөрбөс сөз казынасын мурастап бергендиги жалпыбызга белгилүү. Аларды окуп үйрөнүү сезимибизди, тилибизди байытуу биздин милдет. **«Өнөр алды кызыл тил»** – деп калкыбыз сөз өнөрүн абдан барктаган. Ошон үчүн «Манас» сыяктуу улуу эпосту жаратып кетишкен. Биз, байыркы кыргыздардын урпактары, аларга миң мертебе ыраазычылыгыбызды билдирип, түбөлүк таазим кылууга милдеттүүбүз.

“Кыргызмын” – өз эне тилимди баалайм, барктайм, өркүндөтөм, “мен кыргыз мамлекетинин жаранымын” – деген ар бир атуулдун ниети биринчиден, кыргыз тилин билем же болбосо, кыргыз тилин үйрөнүүгө аракетим бар дегенди түшүндүрөт.

Кыргыздарда **«Эне тили болбой, эл болбойт»** деген макал бар. Азыркы учурда кыргыз тилин өнүктүрүү максатында, кыргыз тил курстары кеңири жайылган. Бул курстар бир гана тил үйрөнүү, андан сырткары кыргыздардын маданиятын, салттарын, дүйнөгө болгон көз карашын, тарыхын жана адабиятын үйрөнүүгө багытталган.

Кыргыз тили майрамы ар жылы белгиленип, декадалар өткөрүлүп келе жатат. 23 – сентябрда жалпы өлкөбүздө өзгөчө кызыктуу маданий иш – чаралар, конкурстар болуп келет. Менин оюмча биздин жаштар мамлекеттик тилди милдеттүү түрдө билиши керек, себеби өлкөнүн өнүгүшү, маданиятты, тарыхты, салтты өсүп келе жаткан муунга тиешелүү жана ушунун баарынын мындан кийинки келечеги жаштардын колунда.

Кыргыз республикасында кыргыз тилин 4830556 адам өз эне тили катары көрсөтүшкөн жана 271 187 адам кыргыз тилин экинчи тили катары биле турганы аныкталган. Бул Кыргыз Республикасында калктын 76% кыргыз тилинде сүйлөйт дегенди билдирет. Кыргыз тилинде 1720 693 адам орус тилин дагы биле тургандыгын көрсөтүшкөн. Болжолдуу эсеп менен дүйнө жүзү боюнча кыргыз тилинде 6700000 адам сүйлөйт. Кыргыз Республикасы 31 жылдан бери эгемендүү өлкө болуп эсептелинет. 23-сентябрь Кыргыз тилинин мамлекеттик тил күнү. Мындан туура 33 жыл мурун тактап айтканда, 1989-жылы 23-сентябрда Кыргыз СССРинин Жогорку Совети “Кыргыз СССРинин мамлекеттик тили жөнүндө» мыйзам кабыл алы, андан соң кыргыз тилине Мамлекеттик тил макамын берген.

Мына ошондон бери, 23-сентябрь кыргыз тили майрамы катары белгиленип келет. Бул күнү билим берүү мекемелеринде кыргыз тили боюнча ар кандай сынактар уюштурулуп, концерттик программалар менен коштолот. Ушул майрамды утурлай, мамлекеттик деңгээлде атайын иш чаралар өткөрүлүп, кыргыз тилин өнүктүрүү, үйрөтүү маселелери тууралуу талкуулар болуп турат.

Азыркы мезгилде, кыргыз коомчулугунда кыргыз тилин эки түрдү окутуу зарылчылыгы бар. Биринчиси, кыргыз тилин кыргыз калкына эне тили катары окутуусу керектелсе, экинчиси кыргыз тилин Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили катары үйрөтүү. Мамлекеттик тилди окутуу үчүн мамлекеттик идеология керек. Бардыгыбыз билгендей, мамлекеттик тил бул-мамлекетте иш кагаздарын алып барууда, жалпы билим берүүчү орто мектептерде, атайын орто жана жогорку окуу жайларында окутууну жүргүзүүдө бир өлкөдө милдеттүү түрдө колдонулуучу тил болуп эсептелет. Мамлекеттик тилге, мамлекеттик идеология керек деген оюн, филология илимдеринин доктору, профессор Сүйүнбек Ибрагимов билдирип, мамлекеттик тилди өнүктүрүүдө, аны окутуу үчүн атайын программалардын иштелип чыгуусу керектигине токтолду [1].

Албетте, кыргыз тилинин илимий-практикалык жыйындарын өткөрүп, аны эл ичинде жайылтуу, башка элдерге кыргыз тилинин артыкчылыгын үйрөтүү бул өзүнчө маселе. Бул кыргыз тилчилеринин, адабиятчыларынын, тарыхчыларынын жалпы эле гуманитардык багыттагы интеллигенциянын жана кыргызды улут катары барктап, ошону аздектеп келе жаткан элдин максаты, жоопкерчилиги. Экинчи маселе болсо, кыргыз тилин мамлекеттик тил катары окутуу. Негизинен мамлекеттик документтерди кыргыз тилинде иштетүү, мамлекеттик иш-кагаздарын кыргыз тилинин мүмкүнчүлүктөрү менен башка элге жеткирүү деген сөз. Ошондуктан, мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзам интерпретацияга муктаж.

Кыргыз тилинин Мамлекеттик тил катары колдонулушу дегеним бул, ошол кызматта иштеп жаткан, кыргыз эли менен, күндөлүк чыгып турган иш-кагаздар менен иштей турган адамдар кыргыз тилинин мамлекеттик деңгээлде колдонуло турган сөздөрүн, терминдерин, сөз айкаштарын, сүйлөмдөрүн билүүсү, үйрөнүүсү керек.

Мисалы, КРнын жараны, бирок кыргыз болбосо дагы, кыргыз элинин алдына чыгып сүйлөөсү үчүн өзүнүн кесибине тийиштүү сөздөрдү тандап, сүйлөй ала тургандай болуусу керек. Эгерде, юридикалык тармактын өкүлү болсо, ошол сот-прокуратуранын тилин үйрөтүшүбүз керек, же болбосо, финансы темасында элге кайрылуу кыла турган болсо, анда ошо эсеп-чотко тиешелүү терминдерди билүүсү зарыл. Ал эми, маданият тармагындагы кызматкер болсо, анда кыргыз маданиятынын “Манас” баш болгон жетишкендиктерин башка элге түшүндүрүп бере тургандай тийиштүү сөз, сөз айкаштарын, фразеологизмдерди билүүсү зарыл.

Эне тил кандай гана улуу ыйык сөз ар бирибиз тилибиз чыккан күндөн баштап «апа», «ата» жана башка ушул сыяктуу сөздөрдү өз эне тилибизде айтып улам чоңоюп жетилип айлана чөйрөнү, чыныгы дүйнөнү, кылым карыткан кыргыз тилибиз аркылуу түшүнүп таанышканбыз. Ар бирибиз наристе кезибизден тартып өз эне тилибизди, сүйлөгөндү аны сыйлоого үйрөнө баштайбыз, демек тилибиз кыргыз деген атыбызда башка улуттар менен элдерге тааныткан эң алгачкы улуттук белгибиз экендиги чындык жана бул баарыбызга белгилүү. Азыркы күндө кыргыз тили түрк тилдеринин ичинен эң байыркысы болуп эсептелинет, Муну тарых өзү тастыктап келет. Кыргыз эли өзүнүн тарыхында нечендеген сүргүндөргө, кызыл кыргындарга туш болуп не деген кыйынчылыктарды, азап тозокторду башынан өткөрөө дагы, өз эне тилин көздүн карегиндей сактап, ташка тамга баскандай ыйык тутуп ушул күнгө чейин жеткиришти. Ошондуктан катаал жолду басып өткөн эне тилибиздин кадыр-баркын төмөндөтүүгө укугубуз жок. Кыргыз тили барда кыргыз бар дегендей, ата бабаларыбыздан бери карай бөксөрбөй сакталып келген эне тилибизди келечек тагдыры, элибиздин тагдыры менен да жипсиз байланган. Тилди сактоо элди сактоо, тилди өнүктүрүү элди өнүктүрүүгө тете. Эгер кыргыз өз эне тилибизди сактап калабыз десек, ага ар тараптан кам көрүү, ар бирибиз эне сүтүбүз менен бирге жаралган эне тилибизди чын дилибиз менен аяр мамиле жасообуз керек. Эне тилин билүү эң башкы маданият. Ар бир адам өзүнүн эне тилин билүүгө милдеттүү, ал моюнунда турган парз. Кандай гана эл, мамлекет болбосун ар биринин түшүнүктөрү, карманган туткасы бул мамлекеттик тили. Чыгыштын чыгаан акындарынын бири «Тил-акыйкаттын босогосуна алып баруучу жол» деген экен. Биздин ата бабаларыбыз кылымдар бою ушул мурасты асырап, бапестеп бүгүнкү күнгө чейин жеткирип берди. ал эми бүгүнкү 21-кылымда биз аны өркүндөтүүгө, байытууга, колдонуу чөйрөсүн кеңейтүүгө мамлекеттик деңгээлдин бардык түзүлүшүндө тилдин иштешине шарт түзүп беришибиз керек, анткени бул табияттын касиеттүү белеги. Кыргыз тили азыркы мезгилде көңүл сыртында калып бара жаткансыйт. Себеби урбанизациянын, маалыматтык технологиялардын болуп көрбөгөндөй бат алмашып жаткандыгына жана тышкы миграцияга байланыштуу кыргыз тили, кыргыз тилин алып жүрүүчүлөр тарабынан көп сүйлөбөй бара жатканы жашыруун эмес. Башкача айтканда жаш балдарыбыздын тили башка тилде чыгы, ата-энелер мектеп жашындагы балдарды орус мектептен окутууга басым жасашууда. Көбүнчө орус тилине басым жасалып жатканы бардыгыбызга анык белгилүү. Тилди өнүктүрүү биринчиден мамлекет окуу жайларда жана башка жайларда кыргыз тилин киргизиши керек. Өзүңүздөргө белгилүү болгондой эле кыргызча сабактарда кыргыз мектептерде да орусча болуп жатат, буларды мамлекет биринчи кезекте колго алышы керек, экинчиден ата-энелер кыргыз тилин үйрөтүүгө чоң салым кошуп, кыргыздын тарыхын айтып берип, кыргыз тилди сүйүүгө, сыйлоого, патриоттуулукка үйрөтүшү керек. Анан ошондо гана балдарыбыз келечегибиз кыргыз тилин үйрөнүп, жүрөгү кыргыз деп соккон балдардан болот деген ишеничтемин.

Кыргыз тилин эне тили катары окутуунун негизги стратегиясы, урунттуу багыттарынан аныктайт, мектеп окуучуларына кыргыз тилин каражаттары аркылуу билим берүү, тарбиялоо

жана өнүктүрүү маселелерин чечүүгө болот ошону менен бирге, кыргыз тилин окутуунун өзөктүү курсун белгилейт.

Мен ушул «Коомдук аң сезим» деген сөздү «Улуттук аң сезим» дегенге алмаштырат элем. Анткени улуттун тилибиздин талапка ылайык деңгээлде өнүгүшү үчүн коомдук аң сезимден мурда улуттук аң сезимибиз жогорулашы керек. Жетимиш жыл бою биз өзүбүздүн тарыхты талапка ылайык окубадык. Анын ордунда Советтер Союзунун тарыхын окугандыгыбыз эч кимге деле жашуурун эмес. Натыйжада биздин улуттук аң сезимдин жакшы бир күүгө келе албай жатышы бүгүнкү күндө ачыкка чыгып отурат.

Ч. Айтматов айткандай өз убагында кетирген каталарыбыз бүгүн мина сыяктуу жарылып бизди жаралап турган кези. Ката жазгандан, сүйлөгөндөн эч ким уялбай калды. Мунун мисалы катары иш чараларда, чет өлкөдөн келген рениторлордун алдында Билим берүү министрлиги тарабынан ката жазылган жазуулар болгондугун айтсак болот.

Улуттун аң сезимдин жетиштүү калыптанбай калышын шарттаган факторлордун бири катары өз учурунда тарыхый чыгармаларда талапка ылайык окулбаганын айтсак болот. Жаштар китеп окубай, уюлдук телефондорду колдонуу менен так ушуга окшогон себептерден улам улуттук аң сезим жаралып турат. Жогорку окуу жайларыбызда, мектептерде адабий сабактарын кыскартуу боюнча аракеттер жасалууда. Бул ошол сабака карата кайдыгерликти белгилейт. Тескеринче кыргыздын улуттук баалуулуктарын элдик мурастарын, тарыхын чагылдырууда адабий сабактарын мүмкүнчүлүктөрү жогору. Менимче, алгач адабияты тереңдетип окутууну мектептен баштоо керек.

Мындан сырткары экономикабыз өнүгүп, өзүбүздүн өлкөдө да жан багуу мүмкүн экенин мигранттарыбызга көрсөтө алсак, жаңы үмүт пайда болот эле. Мисалы, кыргыз тилинде окуу китептеринин сапаттары тууралуу да, азырынча талапка жооп берет деп айтуу кыйын Кыргыз тили үйрөнүүгө түрткү берүү жана өбөлгөлөрдү түзүү, окутуунун заманбап усулдарын колдонуу менен окутуу системасын жакшыртуу маселелери да чечүүнү талап кылат.

Окутуучу кардарлардын потенциалын да жогорулатуу керек. Кызмат адамдары үчүн мамлекеттик тилди билүү деңгээлин калыс аныктоо технологиясын киргизүү зарылчылыгы бышып жетилди.

Кыргызстандыктардын өзгөчө балдар жана жаштар үчүн ата мекендин жана чет өлкөнүн адабиятын эң мыкты үлгүлөрүнө жеткиликтүү камсыз кылуу системасын түзүү, китеп басып чыгаруунун жана китепти таркатуунун, көркөм котормонун, анын ичинде аудио жана видео алып жүрүүчүлөрдү колдонуу менен заманбап талаптарга жооп берген системасын өнүктүрүү зарыл.

Эгемен кыргыз мамлекетинин туруктуу келечегин, ниети тунук элибиздин өсүп-өнүгүүсү үчүн элдин жүзү, көрө турган көзү болгон кыргыз тили-тилибиздин аброюн көтөрүп, ар бир нерсеге жетик интеллектуал уул-кыздарыбызды тарбиялоо зарылчылыгы бүгүнкү күндүн талабы.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргызстан улуттук энциклопедиясы. 4-том. Башкы редактору Асанов.
2. Мамлекеттик тил энциклопедиясы.
3. Кыргыз тили – Wikipedia
4. КРдин 2014–2020 жылдын мамлекеттик тилди өркүндөтүү жана өнүктүрүү боюнча улуттук программасы.
5. Азыркы кыргыз атабий тили. – Бишкек, 2009.
6. Классикалык изилдоолор жана тексттер: Кыргыз тилинин өнүгүү – маселелери. Тугон: Г. Жамашева, А. Абасова.
7. Рэй Брэдбери 451 фаренгейт / Которгон А. Алишер уулу. – Б., 2022. – 224 бет.

Рецензент: пед. илим. канд., доц. Асанакунев Т.А.